

A KULTÚRA FEJLŐDÉSE ÉS A DEMOKRÁCIA

Teleki Géza gróf.

Elsősorban nem politikát, hanem a tudomány egy vonalát érintem. Tanulmányom címe: „A kultúra fejlődése és a demokrácia”, túlnő mondanivalóimon, s nem fog tökéletesen egyezni azzal, amit elő fogok adni, tekintettel arra, hogy szeretnék bevetni egy olyan problémát, amelylyel a közelmúltban nem foglalkoztam, mely azonban lassan érlelődött meg bennem Kolozsvárt.

Azzal kell kezdenem, amit a cím mond: „demokrácia”. E kifejezést sokat halljuk. A legkülönbözőbb személyek demokráciáról beszélnek, s a legkülönbözőbb társadalmi rétegek maguk sem tudják, mi a demokrácia. Sokszor a XIX. század polgári demokráciájára gondolnak, vagy hallunk népi demokráciáról, mely ellentétben van az előbbivel. De amikor a fogalmat meg akarjuk világítani s megérteni, akkor analizálni kell, hogy mit jelent. Aki tud görögül, az tudja, hogy *ἄημος* népet jelent, *κρατεῖν* annyit, mint uralnodni. Furcsán hangzik tehát a népi demokrácia, vagyis a népi uralom. De van benne némi igazság. A múlt században kifejlődött demokrácia, amelyet a nyugati államokban látunk, az angol kabinetrendszer, a francia parlamentarizmus, az Egyesült Államok prezidencializmusa kétségtelenül nem ugyanaz, mint az, ami Kelet-Európában fejlődött ki.

Rátérek most arra a problémára, amelyet szeretnék egyszerű, nem tudományos szavakkal kifejtetni, és rá kell

mutatnom arra, hogy két szólásból, két személynek a mondasából lehet kiindulni. Az egyiket Lao-Tse kínai filozófus Taoteking című művében találjuk: „A szobának lényege nem a négy fal, hanem az általuk bezárt űr”. A keretet a politikai élet adja, de értelme a társadalom életében, s annak kulturális fejlődésében van. A másik Clemenceau mondása. Ő az első világháború után azt mondta, hogy „általánosságban az emberi természet nem változik”. Mindig emberek maradunk. Az ember nem változott lényegében neanderthali, avagy aurignaei kora óta. Egy keretbe, testbe, fejlődésbe vagyunk 'szorítva, amelyből kiválni nem tudunk. Az ember egy fejlődésmenetnek az eredménye, amelyet a természettudományban különbözőképpen fejtenek ki: pl. a Darwin, s később a Haeckel által hirdetett családfaelmélet, vagy a Dacqué-féle párhuzamos fajfejlődés elméletével. Hogy ez haladás, vagy visszamenés, azt megállapítani nem tudjuk, de kötelességünk keresni. De nemcsak ez a származási keret, hanem a külső viszonyok is erősen befolyásolják az embert és társadalmi fejlődését, történelmét, s a jelenkorban a demokrácia fejlődését is. Itt térek rá a tudományos vonalra. Ha valaki előveszi Európa geológiai térképét, némi tektonikai érzékkel megállapíthatja, hogy az úgynevezett Rajna-vonal, mely Rajna, mint folyó, Izlandnál torkollott egykoron a tengerbe, végigmegy a szabályos Rajna-vonalon, szétválasztja az Alpéseket keleti és nyugati Alpésekre, folytatódik az Adriában, s elér kb. a Nílus deltájáig. Nem egyenes vonal, mert ilyen a földön nincs. E törésvonal, mely évmilliók óta fennáll, determinálja lehetőségeinket. A történelmi és a történelem előtti korszakokban, a réz-, a bronzkorszakban, a fejlődés különböző volt a Rajnától nyugatra és keletre. Különböző volt azért, mert az alapnak, ebben az esetben a kéregnek felépítése más volt. A törés determinálólólag hatott pl. Nagy Károly idejében, vagy a germán és román népek elterjedésénél, a vallásharcoknál stb. Ha valakit érdekel, kutatásaival elindulhat az említett korszakokba, s azt fogja látni, hogy a rögfelépítés a Rajnától nyugatra egészen más fejlődést jelent a nemzetek, törzsek és fogalmak számára is. A demokrácia is másképp fejlődött ott. Ezt az emberi tör-

ténelemből kivetni s észrevétlenül hagyni nem lehet. De más tényezők is vannak. Vegyünk egy példát a jégkorszakból. Ennek két központja — az északi és az alpesi — között egy jégmentes területsáv feküdt. Az itt élt törzsek tanulmányozásánál azt tapasztaljuk, hogy éltek törzsek, családok, melyek egyik része cölöpös, másik része vadász volt. A vadász testileg nyúlánk, hosszúfejű volt. így az lehetett pl. a Cramagnon-ember is, s e vadásztípus szerte eljut Európába, gondolatvilágát előreviszi, kiéli magát. A cölöpös, a földet művelő helyben marad, a vadász elpusztul. E természeti kötöttségtől az emberi természet elválasztódni nem tud. Vagy pl. az Északamerikai Egyesült Államok sok európai népből alkotódtak, de meg kell állapítani, hogy ha tíz vagy húsz nemzet képviselői ott megjelentek, már az első generáció után megváltoztak. Egy csekélységet említek csak: az amerikai nő bokája csonttanilag ma már közelebb áll az indiánéhoz, mint az európaihoz. Hogy miért, azt nem tudjuk, még talán nem is kutatjuk. Ezek mind a természet által indokolt változások. Hasonló jelenségeket látunk a fogalmak kialakulásában s a lelki és szellemi életben is.

De térjünk rá fejtegetésünkben a mi országunkra. Magyarország olyan ország, amilyen bizonyos értelemben véve a világon nincs több. Az éghajlati térképen azt látom, hogy három klímának találkozhelye, ami szinte egyedülálló. A magyar nép szokásai ezzel párhuzamosan és arányosan alakultak ki. A mediterrán klíma jelenti a török behatolást és uralmat. A nyugati, atlanti klíma a németet hozta, mert az feküdt legközelebb, s a kontinentális klíma elhozta Ázsiát. E tényezők hatásait mind ismerjük történelmünkéből. Ezt többé kivetni a történelemből lehetetlen. Minél közelebb jövünk, az eszmék kapcsolódása által, annál erősebbek lesznek a természeti kötöttségek is. Köt a Földközi-tenger, a Nyugat és a Kelet. Ezt követni lehet részleteiben is, mert e természeti közösségtől el nem térhetünk. Vallási szempontból is el tudjuk végezni ezt az összekapcsolást. A hidegebb, vagy mondjuk kedvezőtlenebb klíma a protestantizmusnak kedvezett, ha nem is minden vonalában egynemű, de ezt az összehasonlítást sok tekin-

tétben ilyen vonalakon is elvégezhetjük. A természeti kötöttséget, függőséget követhetjük a kőkorszaktól kezdve a réz-, bronzkorszakon át, de követhetjük az úgynevezett alluviumnak a végén is. Hogy ez hány ezer év, arról nem érdemes beszélni, mert sokkal több, mint amennyit el tudunk képzelni. Nyomai megvannak a mitológiákban, és a mondákban is. Az emberiség évezredek óta foglalkozik ezekkel a problémákkal, amelyek emberi természetünk adottságai.

A fejlődés során változások történtek, amelyek rendszerint egy előző formának a változatai. Mint ahogyan az utóbbi két évezredben a legkülönbözőbb állam- és alkotmányformák keletkeztek és alakultak, s a legkülönbözőbb politikai fogalmak ma is oly formában élnek, mint valamikor hajdanában, mégis mi azt mondjuk, hogy számunkra újak. Volt demokrácia a görögöknél is, sőt azt mondhatjuk régebben is. És — amint hogy nem kívánok itt politikai sértést elkövetni — azt is megállapítom a tudomány és bölcsélet vonaláról, hogy egyik államforma sem örök. Ez a demokrácia éppen úgy fog változni, mint ahogyan változott a feudalizmus és a monarchia. A lényeg nem az, hogy mit hirdetünk, a lényeg az, hogy mi felé törekszünk: hogy a többi embertársainknak ugyanazokat a lehetőségeket adjuk, mint magunknak. Tehát az uralkodó és elnyomott rétegek közti viszony tisztázását kívánjuk. Ezt látom a mai demokrácia kifejlődésében. Mert Európa történelmét végignézve, megállapítható, hogy ennek cégjelzése ez a szó: hatalom. Ázsiát a bölcseségben tudnám kifejezni. Különbösen érdekes, hogy egyes indiai filozófiai könyvekben már évezredekkel ezelőtt rámutattak erre. Nálunk a hatalom van előtérben. Politikus, tudós s mások gyakorlati, szellemi, lelki vonalon a hatalom felé kívánnak minden erővel törekedni, a magunk érvényesülését, elgondolását kívánják másokkal elfogadtatni. Ez elsősorban európai tulajdonság.

Mit várhatunk egy új változatban megjelenő demokráciától? A demokrácia akkor egészséges, ha számításba veszi a tudományos fejlődés értékeit, mint a vallás, böl-

cselet eredményeit is, s ezeket összegezi. Sőt merem mondani, hogy a világbiztonsági szervezet igen okosan tenné, ha felállítana olyan tudományos tanácsot és kutató intézetet, amely meghallgatná a tudományban, vallásban, történelemben gyökerező eredményeket. Ebből az anyagból nemcsak gazdaságilag, politikailag vagy katonailag rendezhetné Európa életét, hanem a természeti és történelmi adottságokat figyelembe véve, közelebb tudná hozni a népeket a megértéshez. Utalok a már említett példára: milyen különbséget jelent az, hogy valamely ország egy klíma alá tartozik, vagy kettő, vagy három alá. Ha ezt megértik, a tárgyaló asztalnál is másképen fognak tárgyalni. Egy nép, mint nemzeti fogalom, akkor fejlődik, s kulturálisan akkor jelent értéket, ha mindezeket számításba véve, önmagán uralkodik. Ez egyike a legnehezebb feladatoknak egy nép számára. Tisztában kell lennie azzal, hogy kiket választ vezetőivé, milyen fogalmakat hirdetnek ezek, mennyi sajátosság van saját kultúrájuk fejlődéséből kitermelve. Egy nemzet, ha nem nyelvében és történelmében él, akkor nem nemzet többé. Csupán amorf, alakatlan massa, amely eltűnik hamarosan a történelem színpadáról. Hosszabb vagy rövidebb idő alatt, amit a külső körülmények szabnak meg. Tehát minden nép legyen előbb tisztában a demokrácia fogalmával, ha a demokráciát őszintén akarja. Nekünk a lényeg az, hogy megállapítsuk egymás közt: mi is az a demokrácia, mit értünk alatta, s milyen legyen a magyar demokrácia. E szerint fog a külföld elbírálni, a környező államok megítélni, s e szerint fogják értékelni, vagy semmibe venni. Ha tisztában vagyunk fogalmainkkal s vezetőinkkel, akkor már egy lépést tettünk előre a demokrácia kialakításában.

A fogalmak talán a leglényegesebbek. A földrajzi helyzetet sokkal könnyebb megérteni, az adottságokat részben utazás közben, részben tanulmányozással lehet megismerni, a vezetőket ki lehet választani. Ez sem könnyű feladat. Többnyire ott kezdődik a baj, ha a vezetők kívülről jönnek, ha nem a nemzet testének szülöttei. Sokkal lényegesebbek a fogalmak, köntöseik a valóságnak. És ha valósággal meg is töltjük, ránk fog illeni. Ha pedig nem,

úgy csak idegen köntös marad az, amelyet idegen kíván és fog ránk erőszakolni. Ez nem eredményezhet mást, mint a demagógok érvényesülését, melyről tudjuk, hogy a külszínt használják fel céljaik elérésére, rá kívánják nyomni a tömegekre akaratukat, amelyet a legkülönbözőbb eszközökkel, informátorokkal, kémekkel dolgoznak meg, s általában azt hirdetik, hogy minden régít el kell törölni új és hamis elméletekért.

Mi a magyar demokrácia, amelyet itt életbe léptetni kívánunk? Nem szégyenlem azt mondani, hogy magam sem tudom! Nem tudjuk azért, mert nem egységes a felfogás erre nézve. Számptalan ember különböző világnézetből kiindulva, mást-mást ért alatta. Az egyik tisztában van a szó eredetével, a másik még azzal sincs. Az egyik tisztában van a kultúra fejlődésével, a másik csak hallja, azt hiszi, követni kell, — de fogalmat alkotni róla nem tud. Talán keret a demokrácia, amelyet meg kell tölteni, ahogyan Lao-Tze mondásával idéztem: a lényeg a közbezárt üres tér. A keretet vehetjük a demokrácia történeti fejlődéséből; vehetjük a Rajnától nyugatra és keletre fekvő államokból; hozzávehetjük a nép lelkületét, kialakulását, történelmét. De tudnunk kell előre, hogy a magyar nép lelkülete sohasem lesz sem nyugati, sem keleti, de semmi esetre sem áll túlságosan közel a nyugathoz. Hallgassuk dalainkat, nézzük táncainkat, az ekénk formáját, használatát, a pásztorkodást, állattenyésztést, vegyük hozzá a házi eszközök használatát. A steppe vidékéhez fekszik hazánk közel, amelyet a háborúk leginkább szoktak végigpusztítani. Némely vidék vadabb, mint a többi. Ebben a háborúban is pontosan azokat a vidékeket pusztították végig, amelyeken a mi történelmi vándorlásunk bezárul. E vonalak szintén nem vethetők ki a történelmi fejlődésből. E rokon vonások azt jelentik, hogy mi talán már az iskolában is hibát követtünk el, mert oly dolgokat hirdettünk, amelyeket nem értünk. Ezeket kell megváltoztatni.

Szokmányhoz tartozó példa: az iskolai könyvekből azt tanultuk, hogy Magyarország azért természeti egység, mert folyói a Kárpátok közt mind befelé folynak a Dunajec

és Olt kivételével. Ilyen ország a világon több nincs. Ennek eredménye az, hogy akárki megy az ország közepéből kifelé, egyik szemével Budapest felé néz vissza. Tanításunk ilyen szempontból hamis volt. Van benne lényeg, de formája rossz. Attól függ, ki és hogyan tanítja, mert meggyőződéssé válik a gyermek lelkében, amely fogékonyabb, mint a tanára, aki tanítja.

Hogy mi az a keret, amely a demokráciát magában foglalja, abban tudnám megfogalmazni: mi az az alkotmányforma, amelyet mi a demokratikus Magyarországon kívánunk? Hol van az az alkotmányforma, amely a nép s az általa kitermelt vezetők közt az egyensúlyt megteremti? Sohasem jó, ha a hirdetés mellett erőszakkal kívánunk valamit keresztülvinni. Az igazi demokrácia nem megfélemlíteni, hanem meggyőzni akar. A meggyőzés ereje sokkal biztosabb: ezáltal nevelhetünk önérzetes embereket, s nem ijedt rabszolgákat. Egy alkotmányos, a nép és vezetők egyensúlyában gyökerező keret megadja a demokrácia igazi értelmét is. Ez kitölti az üres teret, melyet a szobában, a falak közti üres térben, bútorok és személyek töltenek ki. A demokrácia sem pusztán keret, ha megtöltjük önérzetes emberekkel, akik kutatnak a történelmi fejlődésnek megfelelően, a demokratikus gondolkodásnak megfelelően, de nem utolsó sorban a magyar jellegnek megfelelően. A demokrácia talaja nálunk még szegényes. Itt nem volt demokrácia. Voltak demokraták, akik ezzel foglalkoztak, de még széles talaját kell megművelni.

A kor jelleg és korszellem megváltozhatatlan. Ha én ebben a korban élek, akkor kétségtelen, hogy megértve a tudomány és bölcseléből kifejtett tényeket, demokratikus világban élek. Nem tudom, hogy mi lettem volna a XIV. században. Lehet, hogy valamely apátságban élnék mert tudományt akkor ott műveltek. Van tehát kor jelleg és korszellem. Ennek a megértése ma már azért is lényeges, mert az egész világot felöleli, amelynek minden része közelebb jut egymáshoz.

Ebből a kis vázlatból, amely nem akar magasröptű tudományos előadás lenni, hanem pusztán egy képnek a bemutatása, azt az eredményt szeretném levonni, hogy

megértve erkölcsi, tudományos, vallási, bölcséleti vonalon történelmünk folyamán értékeinket, összegezzük számunkra azt, ami jó: azt, amit a magyar művelődés itt tudott ki-művelni. Rámutatok arra is, hogy számához arányítva, igen sok szellemi értéket bocsátott ki más nemzetekhez képest a magyar nép. Ha ezt fel tudjuk használni, akkor ki fogjuk tudni alakítani, ami felé törekszünk: oly egységes nép, nemzet felé, amelynek minden egyes tagja a családon, a társadalmon keresztül részt vesz az állam felépítésében egyforma jogokkal és kötelességekkel s a szerint fog tagolódni, hogy mennyire tudja beváltani a rája szabott kötelességeket. Mert nemcsak jogokat kell követelni, hanem ugyanolyan arányban kell teljesíteni a kötelességeket is. Ez az életforma elvezethet bennünket oda, hogy nem kell többé félnünk a diktatúráktól. A diktatúrának akkor nem lesz talaja. Ne fussunk pusztá külsőségekbe, hanem keressük a belső valóságot, a lényegét, s ezek a magyar történelmi fejlődéssel, művelődéssel vannak szoros összefüggésben. Ha ezeknek a tanulmányozására fordítjuk a legnagyobb gondot, akkor a magyar demokrácia egészséges lesz, s megállja helyét Európában. Abban az Európában, mely majd tág egységgé fog kifejlődni, mert rá kell jönnie minden népnek, hogy a fejlődés folyamán külön-külön élni, egymással hadakozva, nem lehet. Rend szerint a kis nemzetek jönnek rá erre a leghamarabb.